

MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI TIZIMIDA O'QUVCHILARNI KASB-HUNARGA YO'NALTIRISH ISHLARI: MUAMMO VA YECHIMLAR

Yuliyeva Mehriniso Bobonazarovna

Surxondaryo viloyati Termiz shahar 16-sonli ayrim fanlar chuqur o'qitiladigan sinflari mavjud umumiy o'rta ta'lim maktabi

ANNOTATSIYA

Kasbga yo'naltirish va ta'lim jarayoni ishtirokchilari tushunchasi va uning sharhi. Ta'lim jarayonida o'quvchilarga kasbiy maslahat, kasbiy saralsh, kasb tanlash masalalari bo'yicha yo'nalishlar berish. Ta'lim jarayoni va kasb tanlovchilarning psixologik, fiziologik salomatligi. Yosh davrlar psixologiyasi va kasb tanlash masalalari. Yetuk insonni tayyorlashda meditsina, psixologiya va falsafiy bilimlarning o'rni.

Kalit so'zlar: kasbga yo'naltirish, ta'lim, kasbiy malaka, kasbiy maslahat, kasbiy saralash, fiziologik salomatlik, falsafiy bilimlar

KIRISH.

Kasb–inson ish faoliyatining ma'lum tajriba, tayyorgatlik talab etadigan faoliyat turi, sohasi, hunardir. Kasbga umumiy yoki maxsus ma'lumot hamda amaliy tajriba yo'li bilan erishiladi. Kasbga yo'naltirish borasidagi ilk bilimlar va tavsiyalar maktabdan to'plab boriladi. Kasb tanlashda ta'lim muassasining va pedagogpsixologlarning ahamiyati katta.

O'qituvchi o'zi tarbiyalayotgan o'quvchilarga ta'lim berib borar ekan, shu bilan birga ularni kasb tanlashlariga ham yordam beradi. Bizga ma'lumki, maktabning kelajakda kasb tanlashga imkoniyati bo'lgan yoshlarga ta'lim berishdan iborat asosiy vazifasi -bu o'quvchilarning fan asoslarini faol, ongli, mustahkam va tizimli ravishda egallashini ta'minlashdir. Bular asosida o'qituvchi o'quvchilarga ma'lum bir kasblarni tanlashlari uchun tavsiyalar berib boradi.

Ta'lim jarayoni ishtirokchilari bu o'qituvchi va o'quvchi hisoblanadi. Bu yerda ta'lim beruvchi pedagogni va ta'lim oluvchi o'quvchi nazarda tutiladi. Bular birgalikda ta'lim jarayoni ishtirokchilari hisoblanadi. Shuni ta'kidlash kerakki ta'lim olayotgan o'quvchi va ta'lim beruvchi o'qituvchining o'ziga xos bo'lgan psixologik xususiyatlari va jismoniy imkoniyatlari mavjud bo'ladi. Bular esa o'z navbatida ta'lim olishga o'z ta'sirini ko'rsatib boradi.

O'qituvchi ta'lim berish davomida bolalarning iqtidoridan va qobiliyati va qiziqishidan kelib chiqib, maktabdan keyingi uzluksiz ta'limni qaysi yo'nalishiga ta'lim olish uchun kirishlariga yordam beradi. Maktabdan kasbiy maslahat berish uchun o'qituvchi o'zi ham kasbiy maslahat to'g'risidagi ma'lumotga ega bo'lishi

kerakligi kelib chiqadi. Kasbiy maslahat bu asosan yoshlarga kasblar haqida ilmiy asoslangan maslahat berish bo‘lib, u asosan yoshlarni qobiliyati, manfaatlari, qiziqishlari, intilishlari asosida kasb tanlashlariga yordam beruvchi sohadir. Kasbiy maslahat har bir kasb haqida ma’lumotlarga ega bo‘lishi shuningdek kadrlarga bo‘lgan ehtiyojlar, mehnat faoliyati, kasbning ijtimoiy–iqtisoiy va sanitar-gigienik statusi, kasbga o‘qitish va insonga kasb qo‘yadigan talablar haqida ma’lumotga ega bo‘lish kerak. Bunda inson psixik xususiyatlariga, meditsina va jismoniy ko‘rsatkichlariga va kasbga mos kelmaslik to‘g‘risida ham ma’lumotga ega bo‘lish kerak.

Kasbiy maslahat yosh davrlariga qarab, ma’lumot darajasiga qarab va unda ishtirok etayotgan o‘qituvchilariga, ota-onalarining ishtirokiga qarab muvaffaqiyatli chiqadi.

O‘qituvchi o‘quvchilarga ta’lim berish davomida ularni kasb tanlashlariga yo‘llanmalar berar ekan shuning bilan birga ularni psixologik va jismoniy salomatligi haqida ma’lumotga ega bo‘lishi kerak bo‘ladi. Kasb tanlovchi hisoblangan o‘quvchilar o‘zlarini ruhan va jismonan sog‘lom ekanliklarini meditsina ko‘rigidan o‘tib tasdiqlashlari mumkin bo‘ladi. Bundan tashqari maktab psixolog-lari va shifokorlari har doim ularni kuzatib boradilar. Psixik xususiyatlari yoshiga qarab rivojlanib borayotgan o‘quvchi o‘zidagi psixologik xususiyatlarni kuzatish orqali o‘zgarib borishini bilib boradi. Boladagi diqqat, sezgi, fahm-farosat, xarakter, tafakkur qilish, qobiliyat va boshqa psixologik xususiyatlar o‘quvchining rivojlanib borishi bilan o‘zgarib, takomillashib boradi. Ayniqsa bu o‘smirlik davrida juda yaqqol ko‘zga tashlanadi. O‘sib borayotgan bolada jismonan o‘zgarishlar ham sodir bo‘lib boradi. O‘quvchining jismonan imkoniyatlari ko‘payadi. O‘zini va jismoniy kuchini boshqarish, tanasidagi o‘zgarishlarni kuzatish orqali, o‘zida kattalarga o‘xshash tomonlar paydo bo‘lishini ko‘radi. Bular esa uni psixologik jihatidan kattalardek tutishga, o‘zini ma’lum bir kasbda ko‘rishga intildiradi. Umuman olganda o‘quvchidagi psixologik va jismoniy tomonlar asosan uning nerv-fiziologik tomonlari bilan bog‘liq bo‘ladi. Insondagi yuz berayotgan psixologik va jismoniy o‘zgarishlar uning miyasi bilan, psixofiziologik jarayonlar va nerv-fiziologik jarayonlar bilan uzviy bog‘liq bo‘ladi. Bularni o‘rgangan olimlar insonni kasbga xos tomonlarini ham ko‘rsatib berganlar. Insonni jismoniy va ruhiy sog‘ligini o‘rgangan olimlar qatoriga I.M.Sechenov, I.P.Pavlovni ko‘rsatish mumkin. Kasb bilan bog‘liq masalalar ko‘proq keyinchalik K.M.Gurevich nomi bilan bog‘liqdir. K.M.Gurevich kasb masalasi bilan shug‘ullanar ekan insondagi individual–psixologik xususiyatlarning asosida psixofiziologik jarayonlar yotishini ko‘rsatib, I.P.Pavlov, B.M.Teplov olib brogan ishlarga suyangan holda tushuntirib berishga intiladi.

O‘quvchilarni yoshi katta bo‘lib brogan sari undagi xarakter, odatlar o‘zgarib boradi. Bu uning jismoniy va psixologik taraqqiyoti bilan bog‘liq bo‘ladi.

B.M.Teplov ko'rsatib o'tganidek kasb tanlashdagi insonni har xil xatti-harakati, uning o'ziga xosligi, uning ishonchi, qiziqishi, bilimi, layoqati, odati, o'ziga xosligi, uning ishonchi, qiziqishi, bilim, layoqati, odati, o'ziga xosligi shaxs psixologik hayoti bilan bog'liq bo'ladi. Insonda yuz berayotgan jarayonlarning psixologik va fiziologik tomonlarining asosi bu u yoki darajada sodir bo'layotgan shartli bog'lanishlar hisoblanadi. B.M.Teplov bir xil sharoitlarda ham insonlar bir-biridan ajralib turishini, bilim olishida, ish bajarishdagi psixofiziologik imkoniyatlari har xil bo'lishini ko'rsatib o'tdi. Bu jarayon I.P.Pavlov tomonidan nomlangan nerv tizimiga yoki oliy nerv faoliyatiga bog'liq bo'ladi.

I.P.Pavlov tasavvuricha nerv tizimini uchta xususiyati mavjud. Bu uning kuchi, harakatchanligi va muvozanatligidir. Bular nerv tizimining xususiyatlari o'zaro munosabatda insonga xos bo'lgan 4 temperamentni shakllantiradi. Bular sangvinik, xolerik, flegmatik va melanxolik tiplardir. Bular esa insondagi jismoniy va psixologik jarayonlarda, ularning holatlarini tushuntirib berishda katta ahamiyatga ega bo'ladi.

Bu kabi ko'plab tadqiqotlarda kasb tanlovchining psixologik va jismoniy sog'lomligi masalasi ko'rilgandir. O'qituvchi o'quvchi bilan o'zaro munosabatda bo'lganida uning psixologik va fiziologik holatlari ham o'zgarib boradi. Tanasi sog' va ruhi sog'lom bo'lgan o'quvchi o'zi tanlayotgan kasbni aniq va irodasiga asoslanib tanlab oladi.

Yosh davrlari o'ziga xos bo'lgan psixologik va jismoniy tuzilishni olib keladi. Kasb tanlashda bolalarni yoshiga asosan o'ziga xos bo'lgan psixologik xususiyatlaridan kelib chiqqan holda kasbga bo'lgan munosabati shakllanadi. Inson bilimining har xil yo'nalishlarida: pediatriyada, antropologiyada, psixologiyada yoshiga qarab klassifikatsiya qilishning har xil ko'rinishlari mavjud. Inson hayotini differensiyalashga qarab asosan uning har xil ko'rinishlaridan foydalanamiz.

Eramizdan avval VI asr-Pifagor klassifikatsiyasi:

- Shakllanish davri (0-20 yosh)
- Yoshlik davri (20-40)
- Kuchga kirgan davri (40-60)
- Qarilik davri (60-80)

Xuddi shuningdek, kasb tanlash bilan bog'liq bo'lgan ko'plab klassifikatsiyalar mavjuddir. Deylik D.Syuper klassifikatsiyasi.

- 1) O'sish davri (tug'ilgandan 14 yoshgacha)
- 2) Izlanish davri (15 yoshdan 24 yoshgacha)
- 3) Egallagan martabasini mustahkamlash (25 dan 44 yoshgacha)
- 4) Inqiroz davri (65 dan keyingi davr)

Kasb tanlash bilan bog'liq davrlarga suyangan E.A.Klimov bo'yicha kasb klassifikatsiyasi. Bunda E.A.Klimov 9 ta fazani ko'rsatadi. Bular: *Shakllanmagan kasb tanlash-bunda bolalarda ma'lum bir kasbga nisbatan qiziqish va havas

ortadi.*Tanlash fazasi-bunda inson kasb tanlashga tegishli masalalar bilan bevosita shug‘ullana boshlaydi yoki bu majburiy tarzda yuz beradi.*Muxlislik fazasi–bunda inson kasb tanlash yo‘liga o‘tadi va uni egallaydi (bunda kasb-hunar kollejlari, litseylar, maktablarda o‘qiyotgan talabalar va oliygohlarda kasbni egallab diplomga ega bo‘lgan mutaxassislar kiradi). *Moslashish fazasi-yosh mutaxassis kollektiv me‘yorlariga moslashadi va har xil kasbiy vazifalarni bajaradi. *Internal faza-bu endi malakaga ega bo‘lgan o‘z kasbini sevuvchi, mustaqil ravishda kasb bilan bog‘liq masalani yecha oladigan shaxs. *Usta bo‘lganlik fazasi-bunda ishchi oddiy va eng murakkab kasbga xos bo‘lgan masalalarni yecha oladi. U o‘ziga xos individual, qaytarilmas faoliyat turini egallagan bo‘ladi. *Avtoritarlik fazasi- Avtoritet-bu o‘z kasbini ustasi, nomi chiqqan mutaxassis hisoblanadi. Kasbiy vazifalarni bajarishda malakaga, bilimga, uddalay olishga, ishni tashkil eta olish bilan bog‘liq bo‘lgan yordam chilarga ega bo‘lgan shaxsdir. *Shogirdlar yaratuvchi faza-o‘z kasbiga usta bo‘lgan bu inson shogirdlar orttira oladi va hamfikrlarga ega bo‘ladi.

Kasb tanlashda yana shuni bilish kerakki bolalarni jismoniy tuzilishi va o‘sib borishining evolyutsion davrlari mavjud. Shulardan kelib chiqqan holda bolalar o‘zlari yoqtirgan kasblarni tanlab boradilar. Eng muhimi har bir shaxs tanlagan kasblarini o‘z imkoniyatlarini, psixologik va fiziologijk salomatligiga e‘tibor bergan holda tanlasalar maqsadga muvofiq bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. F.R.Abduraxmonov. Z.E.Abduraxmonova -Kasb psixologiyasi. Toshkent- 2018
2. Шарипов, Ш. С. (2017). Personality model of modern teacher. *Eastern european Scientific Journal–Germany*, 93-96.
3. Шарипов, Ш. С. (2018). Инновационные технологии в современном учебном процессе. *Молодой ученый*, (9), 185-188.
4. Шарипов, Ш. С. (2000). Педагогические условия формирования изобразительского творчества студентов (на примере факультетов Труда и профессионального образования).